

Linde Lindkvist & Johannes Ljungberg (red.), *Samvete i Sverige: Om frihet och lydnad från medeltiden till idag* (Lund: Nordic Academic Press 2021). 277 s.

Franska revolutionen är kanske den mest kända frihetskampen i historien. I teorin lät idéerna om jämlikhet inför lagen och ökad individuell frihet så rättvisa och självklara att svårigheten att implementera dem i praktiken underskattades. Folk krävde ekonomisk och andlig frihet, men vad skulle man göra när den enes frihet begränsade den andres? Och hur skulle man hantera relationen mellan enskilda medborgare och stat? Meningarna gick isär och konflikterna eskalerade till år av skräckvälde innan ordningen kunde återställas.

Frågeställningarna som avhandlades under franska revolutionen är emellertid av existentiell art och har debatterats både före och efter 1700-talets dramatiska händelseförlopp. Individens generella frihet och rätt att handla i enlighet med sitt samvete måste balanseras mot samhällets krav på viss solidaritet och likformighet. I antologin *Samvete i Sverige* diskuteras frågor om samvete och samvetsfrihet utifrån både historiska och moderna kontexter. Det är en tvärvetenskaplig produktion där författarna representerar en rad discipliner, såsom historia, rättsvetenskap, missionsvetenskap, religionssociologi, mänskliga rättigheter, offentlig rätt och etik. På olika sätt försöker författarna bena ut vad begreppen "samvete" och "samvetsfrihet" innefattar, i vilka situationer samvetsfrihet har åberopats och hur olika människor har resonerat kring begreppen i historisk och modern tid i Sverige.

Redaktörerna Linde Lindkvist och Johannes Ljungberg, som även har var sitt eget bidrag, presenterar i bokens inledning samvetsfrågans komplexitet och spännvidd och visar också på frågans tidlöshet och aktualitet. De påpekar att samvetsbegreppet kan "mobiliseras för både lydnad och frihet" (s. 10). Ibland har enskilda individer krävt att slippa agera i strid med sin inre moralkänsla. Vid andra tillfällen har grupper tvärtom pressats till ett visst agerande med hjälp av argument som talat till deras självaktning och heder. Ett exempel på det senare är dagens klimatdebatt där aktivister försöker styra konsumenter att minska sin köttkonsumtion och sina flygresor genom att hävda allas kollektiva ansvar för klimatet. En flygresenär som vill döva sitt samvete, eller ett företag som inte vill ta fullt ansvar för sina utsläpp, kan dock i vissa fall köpa sig ökad samvetsfrihet genom så kallad klimatkompensation, en företeelse som träffande jämförs med 1500-talets avlatshandel.

I elva bidrag avhandlas därefter en rad konfliktområden centrerade kring tre teman; dels vilka funktioner referenser till samvetet har haft, dels hur anspråk på samvetsfrihet har legitimerats, dels hur normbildningen kring

begreppet kan relateras till politisk, kulturell och rättslig kontext i och utanför Sverige (s. 11f.).

De första sju bidragen berör historiska diskussioner i kronologisk ordning från medeltid till 1900-tal medan de avslutande fyra behandlar modern tid. Flera bidrag har ett mikrohistoriskt upplägg där enskilda aktörer eller grupper, som på olika sätt tagit ställning i en samvetsdebatt, sätts in i sina respektive historiska sammanhang, vilket ger välkommen närhet och konkretion till annars bitvis abstrakta och filosofiska reflektioner.

Biörn Tjällén tar i första kapitlet avstamp i rannsakingen av Botulf som dömdes för kätteri på 1300-talet. Botulf följde hellre sitt samvete än anpassade sin tro efter kyrkans ramar trots att det kostade honom livet. Även om han trotsade kyrkans lära i sak agerade han helt i enlighet med kyrkans doktrin som betonade vikten av att följa sitt samvete även om det betydde avsteg från världslig eller kyrklig lag.

I kapitel två diskuterar Anna Nilsson Hammar hur europeiska definitioner av samvetsfrågor togs emot och omvandlades i svensk kontext på 1600-talet genom att analysera kyrkoherde Erik Mattssons *Samvets Plåster*, en bearbetning av utländsk litteratur. Verket – som bland annat kritiserade syndabekännelsen som utmärkte den katolska kyrkans hantering av samvetsfrågor – fungerade både som en teologisk och politisk markering i den dåtida diskursen.

Under 1700-talet anpassades samvetsbegreppet, enligt Joachim Östlund, efter ett slags politisk pragmatism. Sveriges utbyte med, och kunskap om, andra länder ökade och i takt med att interaktionen med andra religiösa grupper ökade, sökte man försvara handelsutbyte och politiska avtal med främmande stater. Ett sätt var att kringgå potentiella religionskonflikter genom att med grund i folkrätten lyfta fram alla människors rätt till samvetsfrihet vilket i förlängningen kan liknas vid allas rätt till sin egen tro.

År 1809 antogs en ny regeringsform där kungen inte medgavs rätt att tvinga någon att handla mot sin egen rättskänsla. Formuleringen kom under 1800-talet att åberopas till försvar för religionsfrihet av religiösa minoritetsgrupper i landet. Därmed kom diskussionen om samvetsfrihet att alltmer jämföras med religionsfrihet medan frågans principiella politiska innebörd blev sekulär, vilket Göran Gunner lyfter fram i kapitel fem.

Huruvida värnpliktiga hade rätt att vägra bära vapen av samvetsskäl aktualiserades i slutet av 1800-talet när frågan om allmän värnplikt väcktes. Görel Granström visar i sitt bidrag att medborgarens plikter och skyldigheter betonades tydligare än dennes rättigheter vid den här tiden.

De moderna bidragen inleds av Kavot Zillén som tar avstamp i FN:s deklaration om mänskliga rättigheter. Moderna samvettsdiskussioner har ofta cen-

trerats till yrkesutövares rätt att befrias från sin arbetsplikt om arbetsuppgifterna strider mot individens inre moral. Det kan gälla barnmorskor som inte vill utföra aborter, läkare som inte vill ge vård som påverkar patientens livslängd eller präster som vägrar viga homosexuella par. Zillén konstaterar att även om rätten att tycka, tro och tänka är absolut, är rätten att agera efter sin övertygelse begränsad.

I det följande bidraget belyser Linnea Jensdotter att samvetsfrågor behandlas olika i dag beroende på vilket medium de diskuteras i, i radio eller på sociala medier, men att frågorna oavsett engagerar och att debattörerna gärna lyfter fram konkreta exempel som är tänkta att väcka känslor.

I de båda sista bidragen jämför författarna äldre filosofers och teologers uttalanden med moderna tolkningar av samvetsbegreppet. Susanne Wigorts Yngvesson sätter ordets idéhistoriska rötter i relation till moderna diskussioner där samvetsfrihet ofta byts ut mot beskrivningar om övertygelse. Därmed förskjuts innebörden av samvetet från en förmåga hos människor att väga gott mot ont, till en övertygelse styrd av någon religion. Leif Ericsson avslutar antologin med ett intressant och personligt bidrag där han utgår från egna erfarenheter av liknande moraliska ställningstagande som han tolkar utifrån allmänna principer om samvetsfrihet som tidigare tänkare uttalat. Han konstaterar att "tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet är intimt sammanflätade men också viktiga var för sig" (s. 263).

Ovanstående korta resuméer ger bara en enkel fingervisning om de vitt skilda ämnena som avhandlas i boken. Författarna håller sig strikt till temat och relaterar ofta framåt eller bakåt till varandras bidrag i boken i ett försök att knyta ihop delarna till en helhet, men lyckas endast delvis besegra antologins inneboende negativa aspekter. Det är svårt att förena uttalanden i tidigmoderna statliga pietistutredningar med formuleringar i Europakonventionen och Amnesty Internationals. Varje del måste också kunna stå för sig själv vilket skapar känslan av att diskussionen börjar om från början gång på gång. Dock belyser just kontrasterna det allmänmännliga i temat. Frågor om individens rätt gentemot kollektivets och om samvetsfrihet har inga allmängiltiga svar eller fasta regler utan måste delvis omförhandlas av varje generation. Var och en måste med andra ord göra som Olaus Petri förordade i sina domarregler från 1635 när det saknades formellt lagrum för beslut: "Tå skal man höra godha mäns råd, döma effter sitt besta förstånd och samwett at saken jw må åtskild warda."